

mevzu

sosyal bilimler dergisi | journal of social sciences

e-ISSN 2667-8772

mevzu, Eylül/September 2020, s. 4: 115-130

İbn Şübrüme ile Ebû Hanîfe Arasındaki İhtilafın Analizi
The Analysis of Disagreement between Ibn Shubruma and
Abu Hanifa

Mahmut SAMAR

Dr. Öğr. Üyesi, Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi,
İslam Hukuku Anabilim Dalı
Assistant professor, Social Sciences University of Ankara Faculty of Islamic Studies,
Department of Islamic Law
Ankara / TURKEY
mahmutsamar@hotmail.com

ORCID ID: orcid.org/0000-0003-0268-9115

DOI: [10.5281/zenodo.4022280](https://doi.org/10.5281/zenodo.4022280)

Makale Bilgisi | Article Information

Makale Türü / Article Type: Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Date Received: 28 Temmuz / July 2020

Kabul Tarihi / Date Accepted: 26 Ağustos / August 2020

Yayın Tarihi / Date Published: 15 Eylül / September 2020

Yayın Sezonu / Pub Date Season: Eylül / September

Atıf / Citation: SAMAR, M. (2020). İbn Şübrüme ile Ebû Hanîfe Arasındaki İhtilafın Analizi. *Mevzu: Sosyal Bilimler Dergisi*, 4 (Eylül 2020): 115-130.

İntihal: Bu makale, itenticate yazılımınca taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir.

Plagiarism: this article has been scanned by itenticate. No plagiarism detected.

web: <http://dergipark.gov.tr/mevzu> | <mailto:mevusbd@gmail.com>

Copyright © Bütün hakları saklıdır. / All right reserved.

CC BY-NC-ND 4.0

Öz

Hicri II. yüzyıl, fıkıh tarihi açısından Irak-Kûfe merkezli ehl-i re'y fıkıh ekolünün en hareketli ve aynı zamanda en verimli olduğu dönemdir. Kuşkusuz ki bu hareketliliğin başlıca sebepleri, o dönemde ihtilaf, tenkit ve reddiye kültürünün yaygın olması ve ilmî çevrelerce benimsenmiş olmasıdır. Öyle ki aynı ekole mensup müçtehit imamlar ve fukahâ arasında bile çeşitli ihtilafların meydana geldiği görülmektedir. Bu tarihi olguyu gösteren en iyi örneklerden biri bu çalışmada ele alacağımız İbn Şübrüme ile Ebû Hanife arasında meydana gelen fikhî ihtilaflardır. Nitekim birbirinin muasırı olan her iki fakih de Kûfe'de yaşamış ve ehl-i re'ye mensubiyetleriyle bilinmektedirler. Aralarındaki ihtilafın fıkıh ilminin teşekkül dönemine denk gelen bu asırda (h. II.) ortaya çıkması üzerinde durulması gereken önemli bir husustur. Bu çalışmada iki müçtehit arasındaki görüş ayrılığının kapsamını, sebeplerini ve sonuçlarını tespit etmeye çalışacağız. Ayrıca bu vb. ihtilafların Hanefî mezhebinin teşekkülünde bir rolünün bulunup bulunmadığı hususunu irdeleyeceğiz.

Anahtar Kelimeler: İslam hukuku, Mezhep, İçtihat, İbn Şübrüme, Ebû Hanife, İhtilaf, Eleştiri.

Abstract

The second century of Hijra was the most dynamic and productive period for Ahl al-Ra'y (rational discretion) school of law in Kufa, Iraq in terms of history of Fiqh. There is no doubt that the main important reasons of it, is that controversy, criticism and refutation was widespread and accepted by scholars mostly in that period. In fact, even within the same school differences had occurred between its scholars and jurists. The best example of this historical fact may be seen in the disagreement between Ibn Shubruma and Abu Hanifa in terms of Fiqh which this study will deal with. These two scholars had lived in the same century in Kufa and belonged to Ahl al-Ra'y school. The timing of this controversy -the formative period of Islamic Jurisprudence in the second century of Hijra- is an important point to rely on. This study will try to determine the scope, causes and results of the controversy between these two scholars. Additionally, it will examine whether there is a role of these disagreements for the formation of Hanafi school of law or not.

Keyboards: Islamic Law, Doctrine, Jurisprudence, Ibn Shubruma, Abu Hanifa, Disagreement, Criticism.

Giriş

Fıkıh tarihinin en önemli ögesi mezheptir. Kuşkusuzdur ki mezheplerin tarih sahnesinde yerini alması fıkıhın ilmi bir disiplin olarak ortaya çıkmasıyla eşzamanlı olmuştur. Mezheplerin oluşumunu etkileyen birçok faktör olsa da bunların tamamı çeşitli sebeplerden kaynaklı ihtilaflara yani görüş ayrılıklarına dayanır. Öyle ki tek başına mezhep kavramı bile ihtilafı çağrıştırmaktadır. Mezhepleşme fıkıh ilmine dair farklı sistematik yapıları ifade ettiğine göre fikhî mezheplerin teşekkülü, tarihi süreçte fıkıh ilminin olgunluk aşaması olarak karşımıza çıkmaktadır (Şimşek, 2019). Bu anlamda fıkıh ilminin gelişimini büyük oranda ihtilaflara borçlu olduğu ifade edilebilir. Fikhî anlamda ihtilaf en genel manasıyla bir meselede farklı görüşlerin ortaya çıkması olarak tanımlanmaktadır (Özen, 2000). Oldukça erken bir dönemde zuhur eden fikhî ihtilaflar esasında eleştiri kültürünün bir paçasıdır. Çünkü fikir ayrılığının doğasında karşı fikrin eleştirisi bulunmaktadır.

İçtihadı açık konularda sahabe döneminde başlayan fikhî ihtilafların meşruiyeti sorgulanmışsa da fıkıh ilminin bir gereği olarak görülmüş ve kabul edilmiştir. Günümüze kadar kesintisiz olarak devam eden ihtilafın İslam hukukunun dinamik yapısı ile zorunlu ve karmaşık bir ilişki içerisinde olduğunu belirtmek gerekir. İhtilaflar neticesinde fıkıhın dinamik yapısı korunmuş, bu yapı sayesinde içtihat ve buna bağlı olarak ihtilaf kültürü de devam etmiştir. Ancak ihtilaf erken dönemlerde ilmi bir prensip niteliğindeki sonraki dönemlerde zaman zaman bir taassup ve tarafgirlik unsuru olarak kendini gösterdiği olmuştur. Buna karşılık bir kesim ihtilafı, İslam toplumu için ciddi bir tehlike unsuru olarak görmektedir. Bu düşünce kısmen hukukta uygulama birliğini sağlamaya yönelik olsa da özellikle modern dönemde fıkıh ilmini ve bu ilmin kurucu imamlarını itibarsızlaştırmak isteyenlerin önemli argümanlarından biri haline gelmiştir. Öyle ki fikhî ihtilaf, insanları dinleri konusunda şüpheye düşüren ve nasrlara dayalı sahih bilgiye ulaşılmasını engelleyen bir faktör olarak gösterilmektedir. Fıkıh ilmi özelinde ifade etmeye çalıştığımız bu tehlike esasında bir bütün olarak İslami ilimleri tehdit etmek-

tedir. Bu açıdan fikhî ihtilafın gerçekte ne olduğunun bilinmesi önemli bir husustur.

Sahabe başta olmak üzere tabiin dönemi fukahası ve mezhep imamı, farklı görüşleri tenkit etmekle birlikte muhaliflerine tahammülleri vardı. Eleştirileri ve farklı yaklaşımları hoşgörü ile karşılardı. Aynı mezhebe bağlı hatta aralarında hoca-talebe ilişkisi bulunan fıkıh alimlerinin farklı yaklaşımlara sahip olmaları bunu açıkça ortaya koymaktadır. Eleştiri ve tahammül kültürünün bir gereği olarak ortaya çıkan görüş ayrılıkları aynı dönemin fakihleri arasında entelektüel bir faaliyet olarak görülürdü. Örneğin fıkıh tarihinin en önemli isimlerinden biri olan Hanefi mezhebinin imamı Ebu Hanîfe, muasırı olan birçok ilim adamının muhalefetiyle karşılaşmıştır. İbn Ebî Leyla, İbn Şübrüme, Şerik ve Süfyân es-Sevrî ona muhalefetiyle bilinen isimlerin başında gelir (Saymerî, 1985:1/21).

Bu anlamda Kûfe kadısı İbn Şübrüme ile aralarındaki ihtilaf önemli bir örneği teşkil etmektedir. Bu ihtilafı tüm yönleriyle ele almak bu çalışmanın sınırlarını aşar. Bu nedenle ikisi arasındaki görüş ayrılığını, dönemin eleştiri ve tahammül kültürüne ışık tutması adına birkaç örnek üzerinden genel hatlarıyla değerlendireceğiz. Ancak öncesinde İbn Şübrüme'nin kısaca hayatına yer vermek istiyoruz. Ebû Hanîfe'nin hayatı hakkında birçok çalışmada yeterince bilgi verildiği için burada ayrıca yer verilmeyecek, fakat gerektiği kadarıyla diğer başlıklar altında değinilecektir.

1. İbn Şübrüme'nin Hayatı ve İlmi Kimliği

Tam adı, Ebû Şübrüme Abdullah b. Şübrüme b. et-Tufeyl ed-Dabbî dir. Yaygın kanaate göre 72/691-92 yılında dünyaya geldi. Kûfeli bir ilim ve devlet adamı olarak 72 yıllık bir ömür sürdü. Arap asıllı olan İbn Şübrüme, Emeviler'in son dönemi (h. 72-132) ile Abbasiler'in ilk yıllarında (h. 132-144) yaşadı ve h. 144 (m. 761)'de Horasan'da vefat etti. Güzel huylu, zeki, gayretli ve basiretli bir kişiliğe sahipti. Günlük hayatında sadelik ve zühd ön plandaydı (Vekî 1947:3/112).

Ebû Hanîfe örneğinde olduğu gibi çağdaşı birçok fakihin aksine yaşadığı dönemde farklı kademelerde resmi görevlerde bulundu. Bu çerçevede Emeviler döneminde, Kûfe kadılığı, Sicistan'da beytü'l-mâl görevliliği ve başka idari görevlere getirildi. Abbasiler döneminde Kûfe mezâlim mahkemesi

hâkimliği, Sevâd arazisi kapsamına giren haraç bölgesi kadılığı ve Yemen’de vali, kadı veya vezir olarak -rivayetler farklı- görev yaptı. Ayrıca Abbasiler döneminde Kûfe’nin kasabalarına kadı tayini yetkisi de ondaydı. Yine devlet gelirlerinin gerekli yerlere harcanması görevini de yürüttü. Bu noktada kendisine verilen kadılık görevini isteyerek kabul ettiği ve bu görevi kabul etmeyen Ebû Hanîfe’yi de eleştirdiğini belirtmek gerekir. Ancak “idamı göze almadan kadılık görevinin kabul edilmemesi gerektiğini” ifade eder. Bu nedenle görevini titizlikle yürütür ve adaletten taviz vermezdi (Vekî, 1947:1/24, 3/124; Özen, 1999).

İbn Şübrüme, ehl-i rey fıkıh ekolüne mensup müstakil mezhep sahibi bir müçtehitir. Ancak görüşleri etrafında bir ekol teşekkül etmediğinden günümüzde “yaşamayan mezhepler” arasında sayılmaktadır (Abdulcebbar el-’Ânî, 2008:25; Köse, 2018:193). Kûfe fıkıh ekolünün önemli temsilcilerinden İbrahim en-Nehâi, Hammad b. Ebî Süleyman ve Âmir eş-Şa’bî’den fıkıh dersleri aldı. Kaynaklar hocalarından en fazla Şa’bî ile teşriki mesaide bulunduğunu kaydeder (Vekî, 1947:3/68; Ceyhan, 2003:22). Süfyân es-Sevrî “fakihlerimiz, İbn Şübrüme ve İbn Ebî Leyla’dır” derken, Hammâd b. Zeyd “ondan daha fakih bir Kûfeli görmedim” diyerek onun fıkıh ilmindeki yerine işaret ederler. Fıkıh alanındaki bilgisi ve uygulamalarıyla dikkat çekmiş olsa da rivayeti ve isnadı az olmasına rağmen hadis otoriteleri onu sika (güvenilir) râviler arasında sayar (İbn Hacer, 1326:5/250).

İbn Şübrüme, her konuda konuşmaktan hoşlanmadığı gibi bilmediği hususlarda görüş beyan etmekten de kaçınırdı. Fetvasında hatalı olduğu kendisine hatırlatılınca sevinir ve hemen düzeltme yoluna giderdi (Tahâvî, 1417).

Fıkıh ilminin tedvin edildiği ve sistematik hale geldiği bir dönemde fakih ve kadı olarak ilmi faaliyetlerde bulundu. Ebû Hanîfe’nin muasırı olmasına rağmen onun kadar tanınmamaktadır. Bunun muhtemel sebebi, görüşleri etrafında bir mezhebin oluşmamasıdır. Buna rağmen görüşleri *ihtilâfî’l-fukahâ* (bk. Tahâvî, 1417) türü eserler aracılığıyla günümüze kadar ulaşmış ve nadiyen de olsa görüşlerinden istifade edilmiştir. Örneğin Hukuk-ı Aile Kararnamesinin küçüklerin evlendirilmesi ile ilgili madde onun yaklaşımları doğrultusunda düzenlenmiştir (HAK, 1917: md. 6).

Onun fıkıh ilmine genel anlamdaki katkıları, katıldığı fıkıh meclislerindeki münazaraları ve yürüttüğü görevler sebebiyle aldığı kararlar şeklinde özetlenebilir. Ayrıca günümüze kadar ulaşmasa da ferâiz ilmine dair bir eser yazdığı rivayet edilir. Buna ek olarak özellikle uygulamaya yönelik dikkat çeken hususlara öncülük ettiği kaydedilir. Örneğin şahitlerin soruşturulması, delillerin kayda geçirilmesi ve şahitlerin ayrı ayrı dinlenmesi gibi adli uygulamaları ilk defa başlatan fakih ve kadı kendisidir (Vekî', 1947:3/120; Cessâs 1405:2/237). Uzun süre kadılık vb. görevlerde bulunduğu için özellikle de yargılama usulü alanındaki katkılarının bunlarla sınırlı olmadığını belirtmek gerekir (Abdulcebbar el-'Ânî, 2008:20). Yine onun cihadın farz olmadığı (Cessâs, 1405:4/311), Haricilerin katledilebileceği (Vekî', 1947:3/81), göze sürme sürmenin orucu bozacağı (Abdürrezzâk b. Hemmâm 1403:4/118) ve küçüklerin evlendirilemeyeceği (Cessâs, 1405:2/346) gibi dikkat çeken fetvalara imza attığı nakledilir.

İbn Şübrüme ve Ebû Hanîfe Kûfe'de ortaya çıkan reyçi fıkıh ekolünün önde gelen temsilcilerinden olmalarına rağmen fikhî birçok konuda farklı yaklaşım sergilemişlerdir. Burada önemli olan her ikisinin bunu olgunlukla ve anlayışla karşılamalarıdır. Farklı yaklaşımlara sahip olmalarına rağmen birbirlerini takdir etmekten çekinmemişlerdir. Örneğin bir meseleyi çözüme kavuşturması üzerine İbn Şübrüme, "anneler benzerini doğurmaktan aciz kalmıştır" diyerek Ebû Hanîfe'yi takdir eder. Bunun gibi birbirlerini takdir etiklerine dair örnekler oldukça fazladır. Kadılık görevi nedeniyle devlet erkanı ile sık sık görüşen İbn Şübrüme, Ebû Hanîfe'yi idarecilerin kendisinden istifade etmesi için tanıştırmaya götürürdü. Onu Vali Cafer. b. Muhammed'in yanına götürmesi ve kendisinden övgüyle bahsederek onunla görüştürmesi burada örnek olarak zikredilebilir. Her ikisi de tenkit edildiklerinde hatalı olduklarını anlamaları üzerine hatalarından geri dönme erdemine sahiptiler.

Takdir edilmelidir ki bu çalışmanın sınırları açısından iki müçtehidin ihtilaf ettiği meselelerin hepsine yer vermek mümkün değildir. Çalışmanın böyle bir amacı da bulunmamaktadır. Bu nedenle örnekler üzerinden iki müçtehit arasındaki ihtilafın temel sebeplerinin ortaya konması hedeflenmektedir. Buna geçmeden önce konuyla ilgilenmek isteyen araştırmacılara yol göstermesi amacıyla kısaca daha önce yapılmış çalışmaları değerlendirmek istiyoruz.

2. Literatür Değerlendirmesi

Müstakil bir müctehit ve oldukça erken bir dönemde kadılık görevlerinde bulunmuş olmasına rağmen İbn Şübrüme ile ilgili çalışmalar oldukça sınırlıdır. Tespit edebildiğimiz kadarıyla biri Türkiye’de biri yurtdışında olmak üzere bugüne kadar yapılmış iki çalışma şunlardır:

a) *İslam Hukukunun Oluşum Dönemi Müctehitlerinden İbn Şübrüme'nin Hayatı ve Fıkhî Görüşleri*. Mehmet Ceyhan tarafından 2003 yılında yüksek lisans tezi olarak hazırlanan bu çalışmada İbn Şübrüme'nin fıkhî görüşleri klasik fıkıh sistematığına göre toplanmış ve yer yer diğerleriyle de mukayese edilmiştir.

b) *Fıkhü'l-imâm İbn Şübrüme el-Kûfî mukârenen bi fikh ğayrihi*. 2008 yılında kitap olarak yayınlanan bu çalışma Abdülcebbar el-’Ânî tarafından kaleme alınmıştır. Mukayeseli olarak İbn Şübrüme'nin görüşleri incelenmiştir. Ceylan'ın çalışmasından farklı olarak bütün görüşlere yer verildikten sonra tercihte bulunma yoluna gidilmiştir.

Bu iki çalışmanın dışında Şükrü Özen'in "İbn Şübrüme" başlıklı DİA maddesi ile ders kitabı ve kaynak kitap mahiyetindeki eserlerde bir alt başlık olarak çok kısa şekilde İbn Şübrüme'ye yer verildiğini de belirtmek gerekir.

3. İki Müctehit Arasındaki İhtilafın Sebepleri

Aynı geleneğe mensup ve aynı coğrafyada yaşamış olmalarına rağmen adı geçen iki fakihin fıkhî bilgi üretiminde farklı sonuçlara ulaşmış olmaları- nın sebeplerini dört başlık halinde inceleyebiliriz.

3.1. Yöntem Farklılığı

Kaynaklarda İbn Şübrüme ve Ebû Hanîfe'nin ilmi silsilesi Hammad b. Ebî Süleyman → İbrahim en-Nehâî → Alkame b. Kays → İbn Mes'ûd şeklinde olduğu kaydedilir. Dolayısıyla aynı geleneğe mensup olmaları sebebiyle genel anlamda aynı yöntemi benimsedikleri söylenebilir. Büyük oranda bu kabul edilmekle birlikte fıkhî bilgi üretiminde nadiren de olsa farklı usullere yer verdikleri müşahede edilmektedir. Bunun temel sebebi yukarıda zikri geçen silsileye bağlılıklarının yanı sıra başka kimselerden de istifade etmiş olmalarıdır. Örneğin İbn Şübrüme'nin Ebû Hanîfe'ye oranla Şa'bî ile daha çok mesaisi

olmuştur. Aynı şekilde Ebû Hanîfe'nin Hammad ile birlikteliği daha fazladır. Haliyle etkileşim de aynı oranda farklılık göstermektedir.

Gerçek şu ki sosyal bir bilim dalı olan fıkıh alanında meselelerin hükümüne dair bağlayıcı bir nas bulunmadığında hükmün tespiti tamamıyla beşerî bir faaliyet olarak gerçekleşir. Bu da farklı yolların izlenmesi sonucunu doğurmaktadır. Bu kapsamda ikisi arasında meydana gelen ihtilaf örneklerine dair birkaç örnek şöyledir:

a) *Umumun tahsisi ve/veya mutlakin takyidi*. Konuyla ilgili örneklerden biri zimmî birini öldüren Müslümanın kısas yoluyla öldürülmesi meselesidir. Ebû Hanîfe'ye göre gayrimüslim birini öldüren Müslümana kısas cezası verilir. İbn Şübrüme'nin görüşü ise aksi yöndedir. Buradaki ihtilafın sebebi âmm lafzın tahsisi ile ilgilidir. Ebû Hanîfe "Ey iman edenler! Öldürülenler hakkında kısas size farz kıldır" (el-Bakara 2/178) ayetiyle ortaya konan kısas hükmünün genel olduğunu ve âmm lafzın manaya delaletinin kati olmasından hareketle tahsis edilebilmesi için onu tahsis eden delilin de aynı derecede olması gerektiğini söylemiştir. İbn Şübrüme ise "Kâfire karşılık Müslüman öldürülmez" (Buhârî, 2002: "İlim", 39) hadisini gerekçe göstererek ayetin mutlak hükmünü daraltma yoluna gitmiştir (Cessâs, 1405:1/173-175).

b) *Kıyasa bağlılık ve istihsan*. İbn Şübrüme sıhriyetin oluşması için cinsel birlikteliği şart koşmaktadır. Ebû Hanîfe ise dokunma, ferce bakma ve bunlar olmadan da nikah akdini -rebibe dışında- yeterli görmektedir. Buradaki ihtilafın sebebi İbn Şübrüme'nin kıyasa göre amel etmesi, Ebû Hanîfe'nin kıyasa terk ederek esere dayalı istihsana başvurmasıdır (Cessâs, 1405:3/61-63). Aynı durum sürmenin orucu bozacağı konusundaki ihtilafta da söz konusudur (Abdürrezzâk b. Hemmâm, 1403:4/118). Nitekim bu konuda genel kural "oruç vücuda bir şeyin girmesi ile bozulur" şeklindedir. Buna karşılık Hz. Peygamber'in oruçluyken sürme çektiği nakledilir. Ebû Hanîfe bu rivayete dayanarak kıyası terk etmiştir (Ceyhan, 2003:53).

c) *Akıl yürütme*. Konuyla ilgili bir tartışma ortak malların kısmen kaybolması durumunda zararın taksimi konusunda karşımıza çıkmaktadır. Ebû Hanîfe, bu konuda mutlak ortaklığı esas almaktadır. Nitekim birinin 2 diğerinin 1 dirhem olmak üzere iki kişiye ait olan ve birbirinden ayırt edilemeyecek şekilde karışan 3 dirhemden ikisinin kaybolması durumunda geriye kalan 1

dirhemin ikili birli taksimine hükmetmektedir. İbn Şübrüme ise kalan 1 dirheme eşit miktarda ortak olacaklarını belirterek Ebû Hanîfe'nin bu konuda hataya düştüğünü ifade etmektedir. Ona göre kaybolan 2 dirhemden birinin toplamda 2 dirhemin sahibi olan kişiye ait olduğu kesindir. Bu durumda kime ait olduğu bilinmeyen kayıp 1 dirhem söz konusudur. Elde kalan bir dirhem olduğuna göre 2 dirhemden sadece 1 dirhemi ikisi hesabına kaybolmuştur (el-Kureşi, t.y.:1/482; Saymerî, 1985:1/32). Görüldüğü üzere Ebû Hanîfe dirhemlerin karışmış olmasından hareketle ikisi arasında bir ortaklık (*şirket-i emvâl*) meydana geldiğini ve "ortakların zarara payları oranında katlanacakları" kuralını işletmektedir. Yani kıyasa göre hüküm vermiştir. İbn Şübrüme ise akıl yürüterek kesin olarak bilinenden hareketle bilinmeyen miktar içindeki pay oranını esas almaktadır. İbn Şübrüme'nin burada daha sonra literatüre girecek olan "yakîn şek ile zâil olmaz" kaidesini işlettiğini söyleyebiliriz.

Benzer bir durum bir miktar malın tamamının kendisine ait olduğunu iddia eden ile yarısının kendisine ait olduğunu iddia eden iki kişinin paylarını belirlemede görülmektedir. İbn Şübrüme, bu konuda genel kanaatin aksine yarısını iddia edene $\frac{1}{4}$ pay verileceği yaklaşımına sahiptir. Ona göre bu durumda tartışılan kısım yarısıdır ve ikisi arasında bölüştürülür (Ceyhan, 2003:84).

d) *Sahabe kavlinin hücciyeti*. Esasında her ikisi de sahabe kavlini hüccet olarak görmektedir (Saymerî, 1985:1/237). Ancak İbn Şübrüme Hz. Ali kanaıyla gelen rivayetlere ve onun içtihatlarına ayrı bir önem atfeder. Bu konudaki yaklaşımını "Bir haberin Ali'den nakledildiği sabit olursa onunla amel eder, diğer rivayetleri terk ederdik" diyerek açıkça ifade etmiştir (Vekî', 1947:3/58). Buna bağlı olarak oruçlunun karısını öpmesi durumunda orucunun bozulacağı ve o günü kaza edeceği görüşündedir (Vekî', 1947:3/62; Tahâvî, 1417:2/13; Abdulcebbar el-Ânî, 2008:43). Ebû Hanîfe'nin görüşünde ise öpme tek başına orucu bozmaz. İbn Şübrüme burada Ali'den gelen rivayeti esas alırken Ebû Hanîfe konuyla ilgili tüm rivayetleri inceleyerek bir tercihte bulunmuştur (Şeybânî, 2012:2/147). İbn Şübrüme'nin karısını öpen ihramlıya dem gerekir şeklindeki şâz görüşü de Ali'den gelen bir rivayete dayanmaktadır (Vekî', 1947).

3.2. Sosyal Konum ve Çevre

İbn Şübrüme'nin kadılık başta olmak üzere birçok resmi görevi yürüttüğü yukarıda geçmişti. Buna karşılık Ebû Hanîfe resmi görev almaktan uzak durmuş, ticaretle uğraşmış ve ilmi faaliyetlerini serbestçe sürdürmüştür. İkisi arasındaki bu farklılığın fikhî görüşlerine de yansdığı görülmektedir. Örneğin Ebû Hanîfe kendisine denk birisiyle evlenmesi durumunda kadının nikah akdine taraf olabileceğini ve bir kadının başka bir kadına velayet edebileceğini savunmaktadır. İbn Şübrüme'ye göre ise velisi olmadan kadının nikahı batıldır ve bu konuda kadının velayeti de geçerli değildir. Doğal velisi dışında sadece Müslüman bir kadı ona velayet edebilir (Cessâs, 1405:2/101-102; eş-Şevkânî, 1993:6/143). Kanaatimizce İbn Şübrüme'nin burada kadıya işaret etmesinde yürüttüğü görevin etkisi bulunmaktadır.

Özellikle İbn Şübrüme'nin kadılık makamında bulunmasından kaynaklı farklı yaklaşımlar sergilediği müşahede edilmektedir. Bu anlamda şahitlerin gizlice araştırılması uygulamasını ilk defa kendisi başlatmıştır. Ebû Hanîfe ise bir Müslümanda asıl olanın güvenilirlik olduğu (udûl) ilkesinden hareketle bunu aleyhinde şahitlik yaptıkları kişinin itirazı olmadığı sürece gerekli görmemektedir. Takdir edileceği üzere İbn Şübrüme'nin bu yaklaşımında uygulamanın içinde aktif görev almış olmasının etkisi bulunmaktadır. Nitekim kendisi alenen sorgulanan şahitlerin genelde toplumun kendilerinden utandığı için tezkiye edildiğini görünce bu yönetime başvurduğunu açıklamaktadır (Cessâs, 1405:2/237-238).

Bu kapsamda zikre değer bir başka örnek şahitle birlikte yemin istenmesi meselesidir. Ebû Mutî' kanalıyla gelen bir rivayete göre bir adam vefat etmeden önce Ebû Hanîfe'ye onun gıyabında vasiyette bulunur. Ebû Hanîfe bunu haber aldığı anda o sırada kadılık görevinde bulunan İbn Şübrüme'ye şahitlerle birlikte olayı taşır. Ancak kendisinden şahitlerin doğru söylediklerine dair yemin etmesini ister. Ebû Hanîfe buna itiraz eder ve "şayet gözleri görmeyen birinin başı yarılrsa buna da iki kişi şahitlik ederse âmâ olan yaralıdan da yemin ister miydin" diyerek itiraz eder (Bağdâdî 2002:15/473). Cihadın ancak devlet başkanının emriyle farz hükmünü alacağı, vb. görüşlerini de bu kapsamda değerlendirmek gerekir.

3.3. Kaynakların Farklılığı

İbn Şübrüme'nin rivayet ettiği hadisler ve fikhî konulara ilişkin görüşleri aynı dönemde yaşamış diğer büyük müçtehitlerinki kadar fazla değildir (Vekî', 1947:3/37). Bunda yürüttüğü resmi görevlerin etkisi olduğu ifade edilmektedir (Özen, 1999). Aynı zamanda bu farklı görüşlere sahip olmasında da etkili olan bir durumdur. Çünkü muasırlarına ulaşan bazı haberlerin kendisine ulaşmama ihtimali bulunmaktadır. Aynı durum, diğer müçtehitler için de söz konusu olmakla birlikte resmi görevlerde bulunması hasebiyle İbn Şübrüme'de bu ihtimal daha yüksektir. Özetle ikisi arasındaki ihtilafın temel sebeplerinden biri kaynakların farklı olmasıdır. Buna şartlı satımla ilgili fikhî görüşlerini örnek olarak verebiliriz. Konuyla ilgili Abdülvâris b. Said'den nakledilen rivayet şöyledir:

"Mekke'ye geldim ve baktım ki orada Ebû Hanife (ö.150/767), İbn Ebî Leylâ (ö.148/765) ve İbn Şübrüme (ö. 144/761) var. Ebû Hanife'nin yanına gittim ve; "Bir şeyi şart koşarak satış yapan kişi hakkında ne dersin?" diye sordum. O, "Satış da şart da bâtil" dedi. Bundan sonra İbn Ebî Leylâ'ya geldim ve aynı şeyi sordum. "Satış caiz, ama şart bâtil dedi." Daha sonra İbn Şübrüme'ye gittim ve aynı şeyi sordum. O ise, "Satış da şart da caiz" dedi. Ben kendi kendime: "Allah, Allah! üç Iraklı fıkıh alimi bir mesele üzerinde birleşemiyor" dedim ve tekrar Ebû Hanife'ye giderek diğer iki fakihin söylediklerini naklettim. Ebû Hanife: Onların sana ne dediklerini bilmem; bana Amr b. Şuayb (ö.118/736), babası yoluyla dedesinden naklettiğine göre "Rasûlullah (s.a.s) şartlı satış yapmayı yasakladı." Bunun üzerine İbn Ebî Leylâ'ya giderek iki alimin söylediklerini nakledince bana şu cevabı verdi: "Onların sana ne dediklerini bilmem; bana Hişam b. Urve (ö.146/763) babasından o da Hz. Aişe'den (ö. 58/678) şunu haber verdi: "Rasûlullah (s.a.s) bana Berîre'yi (r.a) (ö.60/680) satın alıp âzad etmemi emretti. Sahibi, velâyet hakkının kendisinde kalmasını şart koşmuştu. Bunun üzerine Rasûlullah (s.a.s) şöyle buyurdu: "Allah'ın kitabında olmayan şart bâtildir." Şu halde satış caiz, şart bâtildir." Tekrar İbn Şübrüme'ye gittim ve diğer ikisinin söylediklerini ona naklettim. Bana şu cevabı verdi: "Onların sana ne dediklerini bilmem; bana Mis'âr b. Kidâm, Muhârib b. Disâr'dan, O da Câbir'den (ö.78/697) şunu nakletti: "Rasûlullah'a (s.a.s) bir deve sattım ve Medine'ye kadar deveye binmeyi (ve orada teslim etmeyi) şart koştum; kabul etti." Şu halde satış da şart da caizdir."(Vekî', 1947:3/46; Taberânî, 1995:4/335)

Görüldüğü üzere bu konudaki ihtilafın sebebi hükme dayanak kılınan delilin farklılığıdır. Bu farklılık iki şekilde açıklanabilir. Birine ulaşan hadis diğere ulaşmamıştır. Bu ihtimal yaşadıkları dönemde henüz hadislerin tam olarak tedvin edilmemiş olduğu gerçeğine dayandırılabilir. Hadis her iki müçtehide ulaşmıştır. Ancak hadislerle amel etme kriterlerinden kaynaklanan sebeplerle birinin amel ettiği hadisle diğeri amel etmemiştir. Böylece her biri ayrı bir rivayete dayandığı için ihtilaf meydana gelmiştir.

3.4. Nasların Farklı Şekilde Anlaşılması

Bu mevcut fikhî ihtilafların önde gelen sebeplerinden biridir. Doğal olarak İbn Şübrüme ile Ebû Hanîfe arasındaki ihtilafın da sebepleri arasında yer almaktadır. Bu kapsamda aşağıdaki örneklere bakılabilir:

a) *Üzerine necaset bulaşmış ama tam olarak nereye bulaştığı bilinmeyen elbisenin temizlenmesi.* İbn Şübrüme'ye göre necasetin nereye bulaştığı araştırılır ve sadece orası yıkanır. Bu konudaki delili, Hz. Peygamber'in mezî hakkındaki şu hadisidir: *"elinle mezî bulaştığını düşündüğün yere su serpmek yeterlidir."* (Ebû Dâvûd, 2009: "Tahâret", 80) Ebû Hanîfe'ye göre ise necaset bulaştığı tahmin edilen yerin en az üç kez yıkanması gerekir. Bu belirlenemezse elbisenin tamamı yıkanır. Ona göre kıbleyi arama konusunda olduğu gibi elbisenin temizlendiğine dair de galip bir zan oluşması gerekir ve bu en az üç yıkamayla gerçekleşir (Haddâd, 2006:1/110). Yukarıdaki rivayetin ise mezî hakkında indiğini bunun diğer necasetler için söz konusu olamayacağını ifade eder.

b) *İhtiyaca binaen namazların cem' edilmesi.* Namazların hangi durumlarda cem edileceği konusu fukaha arasında ihtilafli bir meseledir. Çoğunluğun yaklaşımı; yolculuk, korku, kötü hava şartları vb. durumlarda namazların cem' edilebileceği şeklindedir. Hanefî mezhebinde ise bu sadece Müzdelife ve Mina'da caizdir. İbn Şübrüme, ihtiyaç duyulması halinde adet edinilmemesi şartıyla namazların mazeretsiz olarak da cem' edileceği görüşündedir. Konuyla ilgili İbn Abbas'tan *"Hz. Peygamber'in yağmur, hastalık vb. bir mazeret olmadığı halde namazları cem' ettiği"* rivayet edilmektedir (Ebû Dâvûd, 2009: "Salât", 273). İbn Şübrüme'nin görüşü bu rivayete dayanır. Ebû Hanîfe, bu rivayetteki cem' olayının şekli (cem-i sûri) olduğunu ifade eder (İbn Âbidîn, 1992:1/382). Böylece hadisin farklı anlaşılması sonucu ikisi arasında bu konuda ihtilaf meydana gelmiştir.

3.5. Yorum Farkı

İki müçtehit arasındaki ihtilafın bir sebebi de meselelere bakış açılarındaki farklılıktır. Söz gelimi sehiv secdesi yapılması gerektiği yerde kişi sehiv secdesini yapmadan namaz kıldığı yerden ayrılırsa ya da aradan uzun bir süre geçerse namazın sıhhati konusunda iki müçtehidin yaklaşımı farklıdır. İbn Şübrüme bu durumda namazın iade edilmesi gerektiğini düşünmektedir. Ona göre bu haliyle namaz eksik kalmıştır. Sehiv secdesiyle tamamlanmadığı için eksiksiz bir şekilde iadesi gerekir. Anlaşıldığı üzere İbn Şübrüme, sehiv secdesini namazın bir rüknü olarak görmektedir. Ebû Hanîfe'ye göre ise bu durumda namazın iadesine gerek yoktur. Çünkü sehiv secdesini, namazdaki bir eksikliğin veya kusurun telafisi olarak nitelemektedir. Namazın bir parçası olarak değerlendirmemektedir. Bunu temellendirmek üzere sehiv secdesinin namazdan sonra yapılabildiğine dikkat çeker (Kâsâni, 1986:1/169; İbn Kudâme 1968:2/28; Abdulcebbar el-Ânî 2008:36). Benzer bir durum, sehiv secdesinin ne zamana kadar yapılacağı konusundaki tartışmalarda da görülmektedir (İbnü'l-Münzir, 2002: 2/76).

Fıkhi bir konu/sorun hakkında bağlayıcı bir delil bulunmadığında ve kıyas gibi yöntemlerle hükme ulaşma imkânı olmadığında akıl yürütme yoluna gidilir. Akıl yürütme ameliyesinde birtakım tasavvurlar, yorumlar ve mantıksal önermeler neticesinde sonuca ulaşılır. Bu da farklı yaklaşımların ortaya çıkması sonucunu doğurmaktadır.

Sonuç Yerine

Fıkıh tarihimizin önemli iki müçtehidinin birçok konuda ihtilaf ettikleri vâkidir (el-Kureşi, t.y.:1/482). İkisinin ihtilaf ettiği konulardan ve bunun sebeplerinden hareketle bir değerlendirmede bulunmak gerekirse şu hususların altı çizilebilir:

a) Ebû Hanîfe'ye nazaran İbn Şübrüme'nin kıyas yöntemini daha fazla kullandığı ve istihsan yöntemine çok fazla başvurmadığı görülmektedir. Nadiyen de olsa tersi durum da söz konusudur.

b) Borçlar hukuku alanında İbn Şübrüme'nin serbestlik taraftarı olduğu görülmektedir. Buna karşılık Ebû Hanîfe akitlerde vs. hürriyetin sınırını dar tutmaktadır. Bunu akitlerle birlikte ileri sürülen şartlar başta olmak üzere hu-

kuki işlemlerde tarafların ileri sürdüğü şartlarda ve muhayyerlik şartının müddeti konusundaki görüşlerinde açıkça görebiliyoruz. En azından teorik olarak bu böyledir.

c) Yargılama usulünde İbn Şübrüme çağdaşı Ebû Hanîfe'ye göre daha temkinlidir. Kuşkusuz ki bunda resmi olarak kadılık görevini yürütmesinin etkisi büyüktür. Buna bağlı olarak onun teorik fıkihtan ziyade fikhın uygulanması konusunda mesai harcadığı anlaşılmaktadır. Bu cümleden olarak sosyal gerçekliğe önem verdiği ve fıki görüşlerinde bunu göz önünde bulundurduğu da görülmektedir.

d) Günümüzde İbn Şübrüme ve onun gibi kendilerine özgü içtihatları olduğu halde bugün müntesibi olmadığı için görüşlerinden istifade edilemeyen fıkıh alimlerinin farklı yaklaşımlarının ortaya çıkarılması önemlidir. Bu sayede ilk döneme ait farklı görüşlerin ilim dünyasına sunulmasıyla çağdaş araştırmalara yeni bir kaynak oluşturulabilir. Bunun günümüz çalışmalarına katkı sunacağı izahtan varestedir. Bu nedenle benzer çalışmaların çoğaltılması gerekir.

Netice itibariyle ikisinin yaşadığı dönemde ihtilaf ve eleştiri kültürü entelektüel bir ilmi faaliyet tarzı olarak görülmekteydi. Hiç kimse kendi görüşlerini mutlak hakikat olarak sunmaya çalışmamıştır. Müçtehitlerin savdukları görüşlerin hatalı olma ihtimalini ve muhalif görüşlerin doğru olma ihtimalini kabul etmeleri, bu dönemin en belirgin özelliği idi. Çünkü her müçtehit, şerî metinleri, rivayetleri vs. edindiği bilgi birikimi ve geliştirdiği usul doğrultusunda yorumlamış ve görüşünü ortaya koymuştur. Farklı görüşlerin de bu şekilde ortaya çıktığı bilinci hakimdi. Bu nedenle muhalif görüş en az benimsenen görüş kadar değerli ve saygı duyulmayı hak ediyordu.

Bu noktada her alanda olduğu gibi fıki ihtilafın da çeşitli faktörlere bağlı doğal bir olgu/gerçeklik olarak meydana geldiğinin altını çizmek gerekir. Dolayısıyla müçtehitlerin yaklaşımları doğruya olduğu kadar hataya da muhtemeldir. Ne var ki bu olasılığın görüş sahiplerinde olduğu gibi onları taklit eden ve benimseyenlerce de kabul edilmesi gerekir. Çünkü mezheplerin teşekkülünden sonra görüldüğü üzere eleştiri kültürünü tahrip eden olguların başında körü körüne taklit ve taassup gelmektedir. Nispeten günümüzde de devam eden bu olgunun eleştiri, ihtilaf ve tahammül kültürüne zarar verme-

mesi için çalışmamızda konu edindiğimiz iki müçtehit örneğinde olduğu gibi ilk dönemin ruhuna dönmek gerekir. Nitekim çalışmamızda konu edindiğimiz iki müçtehidin yaşadığı dönem ihtilaf kültürü sayesinde fıkıh tarihinin en canlı ve en verimli dönemi olmayı başarmıştır. Şu hâlde bugün verimli çalışmalara imza atmak isteniyorsa ihtilaflara karşı hoşgörülü ve tahammüllü olmak gerekir. Eleştiri kültürü hâkim kılınmadıkça terakki söz konusu değildir. Ancak bunun yapıcı olması ve hakikati arama gayesine matuf olması şarttır. Eleştirinin ve ihtilafın bilimsel manada ayrılıklara yol açması doğal olsa da bunun; tekfire, dışlamaya, ötekileştirmeye, hak ve hakikaten sapmış olmakla itham etmeye yol açmaması gerekir.

Kaynaklar

- Abdulcebbar el-’Ânî, Muhammed Rıza. 2008. *Fıkhü’l-imâm İbn Şübrüme el-Kûfi mukârenen bi fikh ğayrihi*. Beyrut: Dâru’l-Kütübî’l-ilmîyye.
- Abdürrezzâk b. Hemmâm. 1403. *el-Musannef*. Beyrut: el-Mektebetü’l-İslamiyye.
- Bağdâdî, Hatip. 2002. *Târihü Bağdâd*. Beyrut: Dâru’l-Ġarbi’l-İslamî.
- Cessâs, Ebû Bekr Ahmed b. Alî er-Râzî. 1405. *Ahkâmü’l-Kur’ân*. Beyrut: Dâr İhyâü’t-türâsî’l-Arabî.
- Ceyhan, Mehmet. 2003. “İslam Hukukunun Oluşum Dönemi Müçtehitlerinden İbn Şübrüme’nin Hayatı ve Fıkhî Görüşleri”. Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi.
- Ebû Abdillâh, Buhârî. 2002. *el-Câmiu’s-sahîh*. Dimeşk: Dâr İbn Kesîr.
- Ebû Dâvûd, Süleymân b. el-Eş’as b. İshâk es-Sicistânî el-Ezdî. 2009. *Sünen*. Beyrut: Dâru’r-Risaleti’l-âlemiyye.
- Haddâd, Ebû Bekir. 2006. *el-Ceoheretü’n-neyyire*. Beyrut: Dâru’l-Kütübî’l-ilmîyye.
- İbn Âbidîn, Muhammed Emin b. Ömer b. Abdilaziz ed-Dımaşkî. 1992. *Reddü’l-muhtâr ‘ale’d-Dürri’l-muhtâr şerhu Tenviri’l-ebşâr*. Beyrut: Dâru’l-Fıkr.
- İbn Hacer, el-Askalânî. 1326. *Tehzîbü’t-tehzîb*. Hint: Matbat Dâiretü’l-Maarif.

- İbn Kudâme, Ebu Muhammed Ali b. Ahmed b. Muhammed. 1968. *el-Muğnî*. Kahire: Mektebetü'l-Kâhire.
- İbnü'l-Münzir, Ebû Bekr Muhammed b. İbrâhîm. 2002. *el-İşrâf âlâ mezâhibi'l-ulemâ*. Mekke: Mektebet Mekke es-Sekâfiyye.
- Kâsânî, Ebi Bekr Alâuddîn b. Mes'ud. 1986. *Beda'iu's-sanâi' fi tertibi's-şerâi'*. C. 5. 2. bs. Dârü'l-Kütübi'l-ilmîyye.
- Köse, Saffet. 2018. *İslam Hukukuna Giriş*. İstanbul: Hikmetevi Yayınları.
- el-Kureşi, Abdülkadir. t.y. *el-Cevâhirü'l-muğıyye fi tabakâti'l-Hanefiyye*. Karataşi: Mîr Muhammed Kütüphanesi.
- Özen, Şükrü. 1999. "İbn Şübrüme". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* 20:379-81.
- Özen, Şükrü. 2000. "İhtilaf". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* 21:565-68.
- Saymerî, Ebû Abdillâh el-Hüseyn b. Alî b. Muhammed. 1985. *Ahbâru Ebî Hanîfe ve ashâbih*. Beyrut: Âlemü'l-Kütüb.
- eş-Şevkânî, Muhammed b. Ali. 1993. *Neylü'l-evtâr*. Kahire: Dârü'l-Hadîs.
- Şeybânî, Muhammed b. Hasan. 2012. *el-Asl*. Beyrut: Dâr İbn Hazm.
- Şimşek, Murat. 2019. *İmam Ebû Hanîfe ve Hanefîlik*. İstanbul: Hacıveysizade İlim ve Kültür Vakfı Yayınları.
- Taberânî, Ebü'l-Kâsım Müsnidü'd-dünyâ Süleymân b. Ahmed b. Eyyûb. 1995. *el-Mu'cemu'l-evsat*. Kahire.
- Tahâvî, Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed b. Selâme el-Ezdî el-Hacrî el-Mısrî. 1417. *Muhtasar İhtilâfi'l-ulemâ*. Beyrut: Dârü'l-Beşâiri'l-İslâmiyye.
- Vekî', Ebû Bekir Muhammed b. Halef b. Hayyân. 1947. *Ahbâru'l-Kudât*. Beyrut: Âlemü'l-Kütüb.